

УДК 1:316.3

О.М. ЧИЖЕВСЬКА

ОРГАНІЗАЦІЙНА ПАМ'ЯТЬ: ФІЛОСОФСЬКИЙ АНАЛІЗ НАДСИСТЕМ

Чижевська Ольга Миколаївна – аспірант, викладач НПУ імені М.П. Драгоманова

Відображено результати дослідження граничних філософських категорій, які детермінують розуміння організаційної пам'яті як підсистеми надсистем.

Ключові слова: пам'ять, організаційна пам'ять, час, буття, феномен людини, Універсум.

Отражено результаты исследования граничных философских категорий, которые детерминируют понимание организационной памяти как подсистемы сверхсистем.

Ключевые слова: память, организационная память, час, бытие, феномен человека, Универсум.

Studies on of the boundary of philosophical categories that determine how an understanding of organizational memory likes subsystem of topsystems.

Keywords: memory, organizational memory, time, being, the phenomenon of man, the universe.

© О.М. Чижевська, 2012

Пам'ять є однією із ключових категорій сучасної науки, яка натомість не має узгодженого універсального визначення. Проте і гуманітарні, і точні, і природничі галузі знання використовують її у своєму термінологічному полі, надаючи власних визначень.

Пам'ять неможливо мислити поза часом і свідомістю. Якщо немає часу, то немає минулого, неможливо його пам'ятати і пригадувати. Те ж саме стосується і свідомості – за її відсутності існування феномена пам'яті неможливе.

Якісний аналіз праць класиків зарубіжної філософської думки (Зенона, Аристотеля, А.Августина, І.Ньютона, В.-Г. Лейбніца, І.Канта, А.Бергсона, Е.Гусерля, М.Гайдеггера, Т.Шардена) та сучасних видатних вітчизняних дослідників, у тому числі В.Беха, дозволяє детермінувати межі та природу як пам'яті, так і феномена організаційної пам'яті. Отож метою дослідження є визначення феномена організаційної пам'яті через дослідження підстав для його існування – часу та свідомості, які постають в якості систем вищого порядку стосовно досліджуваної системи.

У філософській і науковій думці знаходимо три принципово відмінні позиції розуміння часу: трактування часу як суб'єктивного феномена (особистісний час), визнання існування об'єктивного (фізичного) часу, а також виділення онтологічного часу як такого. Протиставлення вказаних позицій ускладнює повноту філософського аналізу часу, а зняти цю суперечність можна тільки вказавши зв'язок між ними.

Час складно піддається академічним визначенням, тому визначаємо його метафорично як подвійний потік. Рівномірна безперервна хронологічна протяжність матеріального Всесвіту являє собою нижній горизонт часового потоку. Верхній вимір потоку займає особистісний час, що є нерівномірним і глибинним – здатним заглиблюватись у нижній горизонт. Разом вони складають онтологічний час. Правомірність проведення метафоричної аналогії часу з потоком вбачаємо в тому, що серед

існуючих метафор часу – геометричної (за Зеноном [2], Аристотелем [2], А.Августиним [1], І.Ньютоном [9], Г.В.Лейбніцем [8], І.Кантом [7]), ланцюгової (послідовність квантів часу), циклічної (циклічність квантів часу) та потокової («ріка часу», «плинність часу», «життєвий порив» А.Бергсона [4], «ретенційний шлейф-тепер-протенція» Е.Гусерля [6]) – саме потоковій метафорі вдається розкривати природу часу якнайкраще. Проте кожна із них, що і властиво метафорам, дозволяє демонстрацію певних властивостей часу.

Об'єктивний фізичний час та суб'єктивний особистісний час співвідносяться між собою як фізичні хвилі та звук (колір, тепло). Хвилі у фізичному світі існують цілком об'єктивно. Присутність їх в усіх куточках макро і мікро світу реєструється приборами, які діють незалежно від свідомості людини, її присутності. Натомість окремі хвильові спектри – пружні хвилі від 16 Гц до 20 кГц – людина сприймає як звук. Те ж саме можна сказати і про колір: частину спектра електромагнітних хвиль – від 380 (фіолетовий колір) до 750 (червоний колір) нанометрів – людина сприймає як кольори видимого світла. Отож обмеженість людського сприйняття створює різницю між об'єктивним існуванням усіх видів хвиль найрізноманітнішої частоти і довжини та тим діапазоном їх спектру, який сприймається людиною. Тому стає можливим існування об'єктивних часових хвиль, які існують незалежно від людської свідомості. Натомість людина здатна сприйняти тільки часові хвилі певного діапазону із усього спектра часових хвиль.

З точки зору філософського аналізу часу як такому протиставляється вічність. Її основною спекулятивною властивістю є відсутність часової протяжності. Ця властивість покладає і спекулятивну властивість відсутності простору: простір мислиться нерозривно з часом [3], а отже, якщо вічність не характеризується часом, то і просторових її характеристик бути не може. Пізнання вічності можливе лише через використання негативних гносеологічних прийомів, що ускладнює її

осягнення і відповідно філософський аналіз. Інша гранична філософська категорія натомість окремо від часу мислитись не може. Це категорія буття. За М.Гайдеггером [12] буття та час нерозривно зв'язані, саме тому «буття-в-світі» мислиться виключно в часі. Це дає підстави розглядати протяжність нижнього горизонту «середовищем» буття-в-світі. Назвемо його буття-в-часі.

«Синхронізація швидкостей» фізичного і особистісного часу викликає особливий стан свідомості, який людина сприймає як розширення або звуження часу, його прискорення чи уповільнення. Натомість об'єктивний час (той, який особистість мислить зовнішнім до себе, трансцендентним) триває рівномірно й безперервно. Отож різна швидкість верхнього потоку часу пов'язана саме із здатністю темпоральної особистості «заглиблюватись» у потік буття-в-часі. Найкращою демонстрацією такого заглиблення є творчі відкриття, стани інсайту та інші змінені стани свідомості. В стані заглиблення особистісний час характеризується більшою щільністю, містить «більше часу», контактує з плином буття-в-часі більшою «площею».

Підставою для того, щоб стверджувати можливість заглиблення, є уявлення про те, що швидкість особистісного часу залежить від швидкості обробки інформації в електромагнітній взаємодії. Натомість за межами особистісного світу час триває об'єктивно.

Очевидним є можливість різної міри «заглиблення» у буття-в-часі. Чим більшою є глибина і чим меншим є відповідний період фізичного часу, тим більша щільність суб'єктивного часу для особистості. Відношення міри заглиблення до тривалості відповідного періоду часу виражається його щільністю. В свою чергу щільність є показником рівня організованості: вища міра щільності передбачає вищу міру впорядкованості і навпаки, чим менша щільність особистісного часу в період заглиблення, що дозволяє в даному контексті отожднювати щільність і впорядкованість.

Змістовно особистісний час не є однорідним і рівномірним. В цьому полягає головна його відмінність від хронологічно однорідного фізичного часу. Натомість синхронність фізичного і особистісного часу «спресовує» чи «розтягує» особистісний час відповідно до часу фізичного. Тим самим його щільність – як основна сутнісна характеристика – є різною. Вища щільність вимагає певного вищого рівня впорядкованості, і відповідно низька щільність вказує на відсутність чіткого порядку. Міра щільності є мірою впорядкованості, організованості.

Отже, метафорично час являє собою двошаровий потік, де базовим є горизонт фізичного часу – рівномірного, незворотного, а особистісний час уявляється як такий, що здатний «заглиблюватись», тим самим покладаючи різну швидкість своєї тривалості. Водночас час є категорією, яку неможливо мислити окремо від категорії буття. Виходячи із такого невід'ємного їх зв'язку, нижній горизонт не є стільки фізичним часом, що занадто спрощує філософське розуміння цієї граничної категорії, а буттям-в-часі. Тим самим змістовим наповненням

особистісного часу допустимо визначити екзистенцію. В такому разі «заглиблення» є нічим іншим як екзистенціальними механізмами осягнення буття-в-часі, серед інших це – інтуїція та рефлексія.

Виклавши розуміння часу, що є, в свою чергу, граничною філософською категорією, означимо розуміння пам'яті, що в даному випадку буде похідним поняттям, детермінованим категорією «час».

З урахуванням усього вище викладеного, пам'ять є феноменом утримання буття-в-часі як моменту чи періоду заглиблення в свідомості. Вища щільність періоду заглиблення вимагає певного вищого рівня впорядкованості і відповідно низька щільність вказує на відсутність чіткого порядку. Отже, та частина пам'яті, яка зберігає інформацію про впорядкованість заглиблення і є організаційною пам'яттю. Міра щільності є мірою впорядкованості, організованості. Збереження та відтворення цієї міри організованості забезпечується збереженням параметрів порядку. Їх зміна приводить до зміни шляху розвитку системи. Саме тому вони є керівними параметрами системи. Це збереження та відтворення «правил гри». Ці «правила гри» дійсні як для мікро-, так і для макросвіту: у фізичному всесвіті це порядок, за яким навколо атомарного ядра з високою питомою вагою обертаються електрони, а навколо зірок – планети. У біологічному світі це правила білкового спадкування, базові інстинкти виживання, які діють на всіх материках, континентах, островах, що ізольовані від іншого світу, а передача цих «правил гри» захоплює та дивує дослідників. Соціальний світ також не виняток. Мислення і мова мають свої закони існування. Жодна історична чи сучасна цивілізація, жодна ізольована людська істота не змогли уникнути осягнення «правил гри», які впорядковують соціальне буття. Щільний прояв співбуття, який утриманий індивідуумом чи колективом як суб'єктом пізнання істини буття становить собою шукану організаційну пам'ять.

А.Бергсон, використовуючи мову метафори, розкриває пам'ять як конус, вершина якого виражає актуальне теперішнє і спрямована у майбутнє, а основа заглиблюється в минуле і містить власне пам'ять [4]. Ця метафора наочно демонструє відсутність потреби строгого хронологічного пригадування, яке б передбачало відмотування спогадів назад у часі один за іншим аж до шукано. Натомість свідомість має можливість при потребі будь-коли актуалізувати як завгодно віддалений у часі спогад, не розмотуючи клубок часу в зворотному напрямку. В такому випадку метафора є правильною лише тоді, коли мова йде про досвідні знання. Натомість апріорні знання стосуються того, що не відбувалось в реальному досвіді, вони виражають майбутнє, проте свідомість і їх так само може актуалізувати при потребі будь-якої миті. В такому випадку постає питання: чи здатна свідомість актуалізувати вже отримані апріорні знання особистості не з пам'яті, а з іншого джерела. Очевидно, варто дати негативну відповідь. Якщо особистість уже освоїла ці знання, байдуже чи вони досвідні чи апріорні, актуалізувати їх можна лише з пам'яті.

Звісно, джерело знань може бути як досвідне, так і споглядальне. На протипагу цьому в психології існує думка, що пам'ять може наповнюватись інформацією, яка не була попередньо усвідомлена (несвідоме З.Фрейда [10], архетипи К.-Г.Юнга [14] тощо), тобто в основу вищеприписаного метафоричного конуса пам'яті занесена інформація, яка не проходила через його метафоричну вершину, що уособлює актуальне теперішнє. Проте вже ж такі актуалізуватись ця інформація може, особливо в змінених станах свідомості, вона може бути пригаданою, усвідомленою і пізнаною, тим самим повернувшись в основу конуса пам'яті у новому стані – перетворившись на знання особистості.

Проте описану метафору А.Бергсона варто доповнити ще одним конусом, вершина якого так само відображає актуальне свідоме, а в основі його знаходяться апріорні знання, інформаційне майбутнє – мрії, цілі, плани. Основа цього конуса складається з тих атракторів, які притягують особистість в певному напрямку хронологічного майбутнього, тим самим виражаючи його варіативність.

«Тепер» на хронологічній прямій являє собою точку відліку, що статичною бути не може і постійно рухається у напрямку перетворення майбутнього в минуле. Мрії, цілі, плани є атракторами майбутнього порядку, основою конуса майбутнього. Минуле в такому випадку є нічим іншим як тією набутою пам'яттю, що служить досвідною базою для конструювання майбутнього. Проте інтенціальність людського буття може покладати не тільки теперішнє, але й минуле, і майбутнє як актуальне. Отже, для суб'єкта можлива невідповідність особистісного часу фізичному, відсутність хронологічної залежності. У змінених станах свідомості людська особистість може рефлексувати майбутнє чи далеке минуле.

Метафорично пам'ять уявляється схожою на фігуру пісочного годинника, один конус якого занурений у минуле, інший спрямований у майбутнє, а найвузжча точка їх дотику виражає теперішнє. Свідомість може покладати будь-яку із них як актуальну. Організаційна пам'ять є частиною пам'яті, яка зберігає інформацію про впорядкованість заглиблення.

Проте якщо до цього ми певним чином ігнорували зовнішній інформаційний обмін суб'єкта з йому подібними, то зараз варто продовжити аналіз спрямувавши дослідницьку увагу саме на міжособистісні зв'язки.

Зв'язок буття-в-часі і особистісного часу виявляється двояко: через нерозривність внутрішнього і зовнішнього світу людини та через зв'язки між самими людьми. Міжособистісна комунікація забезпечує співбуття. Тепер горизонтом буття-в-часі «пливе», «занурюється» не єдиний «потічок» особистісного існування, а безліч таких «струмочків», які своєю діяльністю, «заглибленнями» відтворюють на горизонті буття-в-часі «хвилі буття».

Буття особистості метафорично схоже на окремий звук. Але співбуття особистостей в часі в такому разі творить складний музичний твір (симфонію, фугу). Впорядкування співзвучання –

спів-буття – відбувається через інформаційний обмін. Більш упорядкований інформаційний обмін має результатом вищу щільність спів-буття, натомість слабкість або відсутність інформаційного обміну виявляє дисгармонію спів-буття-в-часі.

Міжособистісна комунікація як необхідність вираження результатів заглиблення відбувається в зовнішньому часі. Спілкування та спів-буття людей відбуваються в бутті-в-часі. Передача досвіду заглиблення в буття-в-часі можлива в результаті спілкування.

Час фізичного світу своєю сутнісною властивістю має протяжність. Натомість тривалість особистісного часу не тільки не рівномірна, вона глибинна і характеризується певною щільністю. Перетин часових осей фізичного і особистісного забезпечує існування людини в світі природи. Проте саме так створюється зв'язок, який мислиться людиною як її зовнішній світ. Саме тут відбувається не тільки інформаційний обмін Всесвіту з мікрокосмом особистості, але і «со-общение» мікрокосмів у зовнішньому часі. Так само як буття не мислиться поза часом, поза часом не мислиться і спів-буття. Спів-буття є спів-буттям-в-часі.

Спів-буття-в-часі покриває собою поверхню потоку буття-в-часі і відображає як «заглиблення», так і комунікаційні зв'язки. Окремі його ділянки характеризуються щільною взаємодією особистостей і тому мають сукупно вищу щільність, ніж інші. Вони відображають ключові події в історії соціальної спільноти. Моменти, що мають найнижчу щільність натомість свідчать про застійні явища в суспільному житті. Кожна із таких ділянок має визначену цінність, мірою якої детерміноване їх використання і відтворення у майбутньому. Матриці порядку мають для системи свою цінність, яка і детермінує вибір – чим сильніше цінність корелює із атрактором, тим більша ймовірність наближення саме цього горизонту майбутнього.

Логіка проведення системного аналізу передбачає вивчення досліджуваної системи як однієї з підсистем систем вищого порядку. Феномен організаційної пам'яті генетично пов'язаний з таким граничним феноменом, як феномен людини. Ґрунтовне філософське дослідження його здійснено Т. Шарденом [13].

Згідно з працею Т. Шардена «Феномен людини» Універсум розгортається, поступово матеріалізуючись на різних рівнях свого розвитку в усе складніших формах, які служать основою дематеріалізації його ж на наступних все складніших рівнях розгортання. Речовина, енергія та інформація виступають умовами цього саморуху. Кожен з рівнів розгортання (атомарно-молекулярний, клітинний, свідомості та надсвідомості) характеризується власними параметрами порядку та межами ентропійного коридору. Розгортання Універсуму відбувається по «стрілі часу», яка набуває змісту тривалості.

Для польового рівня розгортання Універсуму проявами організаційної пам'яті є закони гравітації та електромагнітної взаємодії. Гравітація забезпечує збереження порядку в макрокосмі, а електромагнітна взаємодія відновлює міру впо-

рядкованості мікросвіту. Закони існування атомів і молекул (закони дії атомарних сил, валентних та ковалентних зв'язків) виражають пам'ять на атомному та молекулярному рівнях розгортання Універсуму. Організаційна пам'ять на клітинному рівні проявляє себе законами генетики, за якими існують усі форми білкового життя. Детальним дослідженням атомарного та клітинного рівнів займаються природничі галузі науки, проте очевидно, що організаційна пам'ять існує на цих рівнях потенційно стосовно свідомості у формі параметрів порядку та меж ентропійних коридорів фізичного світу.

Згідно з універсальними постулатами термодинаміки всі системи поділяються на три види: ізольовані, які не обмінюються із зовнішнім середовищем ні енергією, ні речовиною; закриті, які не обмінюються речовиною із зовнішнім середовищем, але можуть обмінюватись енергією та відкриті, які можуть обмінюватись і речовиною, і енергією із зовнішнім середовищем. У природі ізольовані та закриті системи зустрічаються вкрай рідко та досить нетривалі щодо періоду свого існування. Міра безладдя, що виражає ту внутрішню енергію системи, яка не може бути використана для роботи, є ентропією системи. Відповідно до другого начала термодинаміки ентропія термодинамічної системи зростає. Австралійські вчені-фізики в результаті експериментальних досліджень сформулювали флуктуаційну теорему, згідно з якою протягом певного періоду часу ентропія в системі може зменшуватись. Проте ця теорема лише доповнює друге начало термодинаміки для мікросистем (розміром з нанометр) [15]. Враховуючи вище викладені уявлення сучасної фізики, рівень ентропії Універсуму повинен постійно збільшуватись, і відповідно рівень упорядкованості його зменшуватись. Проте, перефразовуючи закони тієї ж фізики, кожній силі є сила рівна за значенням та протилежна за напрямком. Отже, утримувати Всесвіт у рівновазі покликана організаційна пам'ять як ретранслятор порядку в часі та просторі.

Матеріальний світ має квантово-хвильову природу, яка є характерною і для світу соціального. Усе це підводить до думки, що організаційна пам'ять є однією із атрибутивних властивостей Універсуму, адже керівні параметри впорядкованості зберігаються і відтворюються на кожному з рівнів його саморуху. Як відзначають дослідники, зокрема В. Бех, продуктом становлення першої природи (фізичного світу) є людина як друга природа [5]. Саме цей агент дозволяє розкритись феномену організаційної пам'яті у світі соціальному як третій природі. На рівні свідомості організаційна пам'ять являє собою ту її частину, яка охоплює збереження та перетворення організаційного досвіду. На рівні свідомості маємо справу із символами, смислами, семантикою, семіотикою, герменевтикою тощо. На рівні надсвідомості організаційна пам'ять існує як та частина соціальної пам'яті, яка зберігає і відтворює соціальні параметри порядку та меж ентропійних коридорів соціальних явищ.

Особистість являє собою складний смисловий орган людини. Він відповідає за отримання, збе-

реження, перетворення, відтворення, передачу смислів як квантів інформаційного обміну. Формування особистості пов'язано напряду із отриманням людиною в результаті обміну інформаційних смислів: зорових, слухових, тактильних образів, розвитком мови, мислення, уяви, фантазії тощо. Подальший інформаційний обмін як спосіб освоєння буття пов'язаний переважно із освоєнням людиною цілісної системи знань, формуванням нею власного відображення життя і світу. Складність структури цих особистісних утворень свідчить про таку міру порядку особистості, порушення якого не тільки обмежуватимуть її участь в інформаційному обміні, але й руйнуватимуть особистість як таку. Джерела деструкції можуть бути як зовнішні, так і внутрішні: вади соціалізації, розлади психіки, вади здоров'я, які обмежують її участь в інформаційному обміні тощо. Різноманітність захисних та відновлювальних механізмів (інстинкти, сон, сльози, механізми воління, механізми самореалізації тощо), що відновлюватимуть та зберігатимуть міру порядку особистості, ще раз доводить складність будови особистості і її високий адаптивний рівень. Суперечність особистісного рівня прояву організаційної пам'яті полягає в тому, що творчий процес самореалізації особистості покликаний і зберегти інформаційні кванти порядку, і, збільшуючи міру ентропії, створити нові параметри порядку із хаосу.

На рівні особистості, як якісно новому рівні розгортання Універсуму, організаційна пам'ять виражається законами мислення, законами утворення, збереження, передачі, відтворення квантів інформації, являє собою систему, сутнісною властивістю якої є здатність організовувати інформаційні процеси особистості, тим самим здійснювати управління ними.

Проте особистість не є ізольованню системою, це система соціальна. І закони мислення виражаються в законах мови, які є виразниками організаційної пам'яті на надособистісному рівні. «Мова – дім буття. В домі буття мешкає людина. Мислитель і поети – хранителі цього дому. Їх сторожа – здійснення відкритості буття, наскільки вони дають їй слово в своєму мовленні, тим зберігаючи її в мові. Думка не тому стає перш за все дією, що від неї сходить вплив чи вона прикладається до життя. Думка діє, оскільки мислить. Ця діяльність напевне, саме просте і разом з тим найвище, тому що вона торкається відношення буття до людини. Всякий вплив покоїться в бутті, але спрямований на суще. Думка, навпаки, допускає буттю захопити себе, щоб висловити істину буття. Думка здійснює це допускання» [11, 192]. Ці думки М. Гайдеггера з «Листа про гуманізм» покладають єдину можливість осягнення буття у мисленні та спів-буття у мові. Мова є вмістилищем спів-буття, проявом організаційної пам'яті на надособистісному рівні.

Перманентність проявів суспільного буття ускладнює його аналіз в цілому, і проявів його організаційної пам'яті зокрема. Соціальні зв'язки у суті своїй є зв'язки інформаційні. Провідною суспільною діяльністю є діяльність із створення, збереження, передачі та відтворення інформації. Пе-

редача інформації здійснюється як у найтіснішому соціальному оточенні, так і в глобальному вимірі, вона здійснюється не лише у теперішньому часі тут і тепер. Це інформаційний обмін між поколіннями, між особистостями, які не існували в одному і тому ж часі та навіть просторі. Минулі покоління передають інформаційні смисли у сховище суспільної пам'яті, а покоління, які прийдуть, отримують цю інформацію у спадок. Сукупність організаційних смислів, які містяться у колективній суспільній пам'яті, становитиме собою прояв організаційної пам'яті на цьому рівні розгортання Універсуму. Будь-які порушення цього інформаційного обміну, спотворення інформаційних смислів, суспільні потрясіння, негативний суспільний досвід (війни, розрухи, диктатури, смуту тощо), який викликаний як зовнішніми (природними), так і власне суспільними причинами, є джерелом ентропії на цьому рівні розгортання Універсуму. Натомість глибинні механізми менталітету, національної самоідентифікації, суспільні традиції, національний спосіб життя тощо забезпечують відтворення і збереження організаційних смислів суспільного рівня розгортання Універсуму. Таке соціальне утворення, як держава та проваджена нею політика відіграє не менш важливу роль як у відтворенні і збереженні організаційних смислів, так і в зростанні ентропії системи. Суперечність прояву організаційної пам'яті цього рівня полягає в тому, що суспільство як таке є і джерелом росту ентропії, так і здатне до самоорганізації завдяки збереженню організаційних смислів. Кожна із систем та сфер соціального буття, яке відрізняється надзвичайною різнома-

нітністю та неоднорідністю, має специфічні прояви організаційної пам'яті. Проте існування спільної системи мовних знаків, смисли яких ідентифікуються якомога більшою кількістю поколінь і пронизують усі суспільні зв'язки, є тим семантичним полем, що забезпечує існування інформаційного обміну та становить собою серцевину організаційної пам'яті суспільства.

Отже, аналізуючи підстави існування пам'яті як такої, і організаційної пам'яті зокрема, дійшли наступних висновків. Неможливо мислити пам'ять поза часом і свідомістю, натомість час складно визначити академічно, тому звертаючись до метафори, уявляється він дворівневим потоком, де базовим є рівномірний, незворотний горизонт фізичного часу, а нерівномірний особистісний час здатний «заглиблюватись». Виходячи із невід'ємного зв'язку часу і буття нижній горизонт є буттям-в-часі, а зміст особистісного часу – екзистенція, що «заглиблюється» екзистенціальними механізмами осягнення буття-в-часі, серед яких інтуїція та рефлексія. Пам'ять – механізм утримання часових заглиблень, що містить інформацію як щодо минулого набутого досвіду, так і щодо варіантності майбутнього, які дотикаються в динамічній точці актуального теперішнього. Співбуття-в-часі як потік соціального часу відображає як «заглиблення», так і комунікаційні зв'язки. Усе це визначає організаційну пам'ять однією із атрибутивних властивостей Універсуму як вираження керівних параметрів упорядкованості, що зберігаються і відтворюються на кожному з рівнів саморуху Універсуму.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Августин Аврелий. Исповедь // Аврелий Августин – М.: Дар, 2007. – 576 с.
2. Аристотель. Физика. Пер. Карпова / Аристотель // Философы Греции. Основы основ: логика, физика, этика. / Сост. Шкода В. – М.: ЗАО Изд-во ЭКСМО Пресс; Харьков: Изд-во Фолио, 1999. – С.589-792.
3. Бахтин М. М. Формы времени и хронотопа в романе. Очерки по исторической поэтике / М. М. Бахтин // Вопросы литературы и эстетики. – М.: Худож. лит., 1975. – С. 234-407.
4. Бергсон А. «Материя и память. 1896»: / А. Бергсон // Опыт о непосредственных данных сознания. Собрание сочинений. Т.1. – М.: изд. «Московский клуб», 1992. – С. 159-317.
5. Бех В.П. Человек и Вселенная: когнитивный анализ: Монография / В.П. Бех. – 2 е изд. доп. – Запорожье: «Просвіта», 2004. – 148 с.
6. Гуссерль Э. Идеи к чистой феноменологии и феноменологической философии / Э. Гуссерль; [пер. с нем. А. В. Михайлова]. – М.: Акад. Проект, 2009. – 489 с. – (Философские технологии).
7. Кант И. Критика чистого разума / И. Кант; Пер. Н. О. Лосского с вариантами пер. на рус. и европ. яз.; [Рос. акад. наук, Ин-т философии]. – М.: Наука, 1998. – 654 с. – (Памятники философской мысли).
8. Лейбниц Г.-В. Переписка с Кларком / Г.-В. Лейбниц // Сочинения в четырех томах: Т. I / Ред. и сост., авт. вступит. статьи и примеч. В. В. Соколов; перевод Я. М. Боровского и др. – М.: Мысль, 1982. – С.430-529. – (Филос. наследие. Т. 84).
9. Ньютон И. Математические начала натуральной философии. Перевод с латинского и примечания А. Н. Крылова. // И. Ньютон. – М.: Наука, 1989. – 688 с.
10. Фрейд З. Психология бессознательного / З. Фрейд. – СПб. [и др.]: Питер, 2002. – 390 с. – (Мастера психологии).
11. Хайдеггер М. Письмо о гуманизме / М.Хайдеггер // Время и бытие: Статьи и выступления: Пер. с нем. – М.: Республика, 1993. – 447 с. – (Мыслители XX в.).
12. Хайдеггер М. Бытие и время = Sein und zeit / М. Хайдеггер; Пер. с нем. В. В. Бибихина. – 2. изд. испр. – СПб.: Наука, 2002. – X, 450 с. – (Слово о сущем; Т. 39).
13. Шарден Т. Феномен человека/ П. Тейяр де Шарден // Сб. очерков и эссе; [Пер. с фр. О. С. Вайнер и др.]. – М.: АСТ, 2002. – 553 с. – (Philosophy).
14. Юнг К.-Г. Архетип и символ : [Перевод / Карл-Густав Юнг; Предисл. А. М. Руткевича, с. 5-22; Примеч. В. М. Бакусева и др.]. – М.: Ренессанс, 1991. – 297 с. – (Страницы мировой философии).
15. Wang G.M., Sevik E.M., Mittag E. At all Experimental Demonstration of Violations of the Second Law of Thermodynamic for Small Systems and Short Time Scales // Physical Review Letters. – 2002. – V.89, N.5. – 050601/1-050601/4 p.